SUDOTOS ARCHEOLOGINIS KOMPLEKSAS

Egidijus ŠATAVIČIUS

2004 m. tęsti Sudotos archeologinio paminklų komplekso (Švenčionių r., Švenčionėlių sen.) tyrimai, pradėti dar 1994 m. (žr. *ATL 1994 ir 1995 metais*, V., 1996, p. 30–34; *ATL 1996 ir 1997 metais*, V., 1998, p. 45–50; *ATL 1998 ir 1999 metais*, V., 2000, p. 72–76; *ATL 2000 metais*, V., 2002, p. 21–22; *ATL 2001 metais*, V., 2002, p. 38–39; *ATL 2002 metais*, V., 2005, p. 18–19; *ATL 2003 metais*, V., 2005, p. 25–27). Kompleksą sudaro **Sudotos 2-a akmens amžiaus gyvenvietė (IP-2421/A), Sudotos senovės gyvenvietė-kaimavietė (AV-2301) ir Sudotos pilkapynas IV (IP-3004/A).** Tyrimai vykdyti komplekso R dalyje, kur palei Žeimenos ardomą krantą buvo ištirtos XIXb (12x4 m dydžio) ir XXa (10x6 m dydžio) perkasos bei dalis šlaito nuolydžio (108 m^2), ir V dalyje, kur ištirtas XIIb plotas (12x2 m dydžio). Taigi iš viso buvo ištirtas apie 240 m^2 dydžio plotas. Dalį tyrimų finansavo KVAD pagal „Apsaugos tikslais tiriamų archeologinių vietų programą".

Sudotos 2 akmens amžiaus ir senovės gyvenvietė (kaimavietė) bei Sudotos pilkapynas IV yra apie 3 km į P nuo Švenčionėlių, tarp Žeimenos kairiojo kranto ir žvyrkelio Švenčionėliai–Sariai, abipus geležinkelio Vilnius–Daugpilis sankasos. Paminklai yra ant antros viršsalpinės terasos, kuri apie 4–6 m iškilusi virš upės vandens lygio ir sudaro masyvų iškyšulį į Žeimenos salpines pievas. Kadaise terasinis iškyšulys buvo įsiterpęs į Žeimenos klonį per 150 m, o jo plotis R krašte buvo apie 200 m. Dabar Š iškyšulio kraštas (apie 160 m ilgio ruožas) plaunamas Žeimenos (čia yra 4–6 m aukščio status skardis), o V ir P yra gana nuolaidūs, palaipsniui pereinantys į upės salpinį lygį. Kitados Žeimena tekėjo aplink visą terasinį iškyšulį, nes salpinėse pievose yra išlikę senvaginių ežerėlių. Šiuo metu jos vaga nuo iškyšulio V krašto nutolusi per 80 m, o nuo P – per 220–240 m. Už 80–100 m nuo terasinio iškyšulio P krašto per Žeimenos salpines pievas teka Miežio upelis. Geležinkelio R pusėje, už 150–300 m, yra du termokarstinės kilmės ežerai: Sudota ir Sudotėlis. Per pirmąjį iš jų prateka minėtasis Miežio upelis. Šalimais yra ir Sudotos kaimas (per 400 m į PR).

Visas terasinio kyšulio paviršius paveiktas stiprių eolinių procesų, dėl ko išilgai jo susiformavo iki 2 m aukščio nedidelis kopinis darinys. Eolinių procesų metu buvo nupustyti ir pilkapių sampilai, todėl jie dabar paviršiuje neišsiskiria. Šiuo metu paminklų teritorija apaugusi stambiomis pušimis. Archeologinio komplekso R dalis nukasta XIX a. viduryje statant Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkelį, bei tiesiant minėtą žvyrkelį ir elektros perdavimo liniją.

Iš viso per keliolika tyrimų sezonų ištirtas daugiau nei 1500 m^2 plotas palei Žeimenos ardomą skardį bei patikrintas 4–6 m aukščio ir apie 130 m ilgio griūvančio skardžio šlaitas. Tyrimus sunkino čia augančios stambios pušys bei labai stipri traukinių sukeliama grunto vibracija.

Šio įvairialaikių archeologinių paminklų komplekso stratigrafija itin sudėtinga: kultūriniai horizontai slūgso vienas virš kito, jie labai paveikti gamtinių bei antropogeninių veiksnių sukeltos erozijos ir pan.

Komplekso R dalyje tirtuose plotuose susidurta su geležinkelio statybos laikų padariniais. XIXb plote visi viršutiniai žemės sluoksniai buvo nukasti iki maždaug 2 m gylio, o vėliau čia supiltas nuo statybos atlikęs grun-

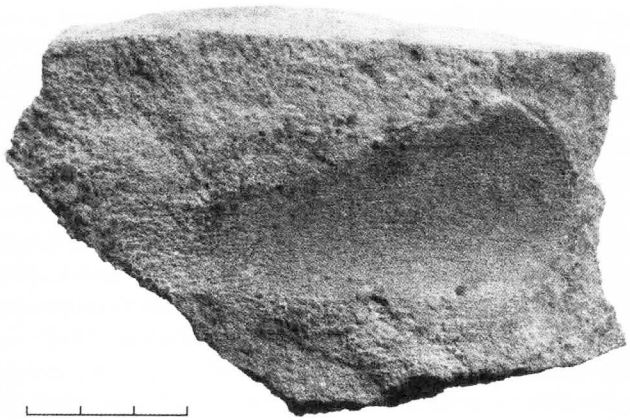

10 pav. Sudotos 2 akmens amžiaus gyvenvietės kultūriniame sluoksnyje rasta šlifavimo plokštė. *E. Šatavičiaus nuotr.*

Fig. 10. A grindstone from Stone Age cultural layer of Sudota 2nd settlement

tas, kuriame pasitaikė pavienių radinių iš suardytų kultūrinių horizontų. Sluoksnio būta iki 160–180 cm storio, jis perklostytas lyg natūralus pirminės kilmės gruntas, t. y. turi savo įstrižą struktūrą ir tekstūrą.

XXa plote statant geležinkelį nukasta viršutinė apie 0,5–1 m storio grunto dalis kartu su visu kultūriniu sluoksniu. Tačiau šio ploto viršutiniuose sluoksniuose (iki 20–30 cm storio) surasta daugiau archeologinių radinių, sietinų su akmens amžiaus gyvenviete ir viduramžių kaimaviete. Be to, įžemyje atsidengė lenktas seklus įdubimas, sietinas su kadaise čia buvusio pilkapio grioviu-duobėmis. Kadangi mažiausiai 0,5 m storio viršutinio žemės horizonto kartu su pilkapio sampilu yra nukasta, tai išliko tik pati žemiausia pilkapį juosusio griovio-duobių lanko dalis. Tai buvo apie 4 m ilgio ir iki 1 m pločio dėmė, užpildyta tamsiai pilku ir beveik neanglingu gruntu. Šalia rastas ir vidutinio dydžio rieduliukas – pilkapio vainiko liekana. Sprendžiant pagal tyrimų metu atidengto pilkapį juosusio griovio lanko spindulį, pilkapio būta ne mažesnio kaip 6 m skersmens. Šalia ir buvusioje pilkapio teritorijoje rasta tik keletas smulkių degintinių žmogaus kauliukų. Pilkapio 4 datavimas kol kas lieka neaiškus.

Geriausiai išlikę kultūriniai horizontai aptikti XIIb plote. Akmens amžiaus gyvenvietės kultūrinis sluoksnis – rusvai geltonas smėlis (apie 20–50 cm storio) – stebėtas 20–60 cm gylyje. Virš jo slūgsojo iki 10–30 cm storio pilkas ir melsvas iškastinės velėnos sluoksnis – pilkapio pagrindas ir kaimavietės horizontas, iki 20 cm storio pilkapio sampilo liekanos ir iki 40 cm storio eolinio smėlio sluoksnis (storėjantis R kryptimi). Akmens amžiaus kultūriniame horizonte aptikta smulkių pavienių degusių rieduliukų fragmentų bei atsidengė 9 ovalo formos dėmės, užpildytos pilku su angliukais smėliu, tarp kurių viena identifikuota kaip ūkinė duobė. Ji buvo netaisyklingo keturkampio su užapvalintais kampais formos, apie 100x60 cm dydžio. Vertikaliame pjūvyje dėmė buvo pusapskritimio formos, iki 60 cm gylio. Užpildyme aptikta daug titnaginių ir organinių (žvėrių ir žuvų kaulų) radinių.

Iš viso archeologinių tyrimų metu surasta per 7000 titnaginių radinių. Dauguma jų slūgsojo XIIb ploto akmens amžiaus gyvenvietės kultūriniame sluoksnyje, nors paskirų aptikta ir visuose aukščiau buvusiuose horizontuose. Dirbinių gamybai naudotas geros kokybės pilkos spalvos bei įvairių atspalvių importinis titnagas; plačiai naudotas ir rausvos spalvos matinis titnagas. Dauguma radinių nepatinuoti. Apie vienas ketvirtadalis titnago radinių yra perdegę ar aptrupėję ugnyje. Dėl vietinio titnago žaliavos stygiaus bei taupant įvežtinį,

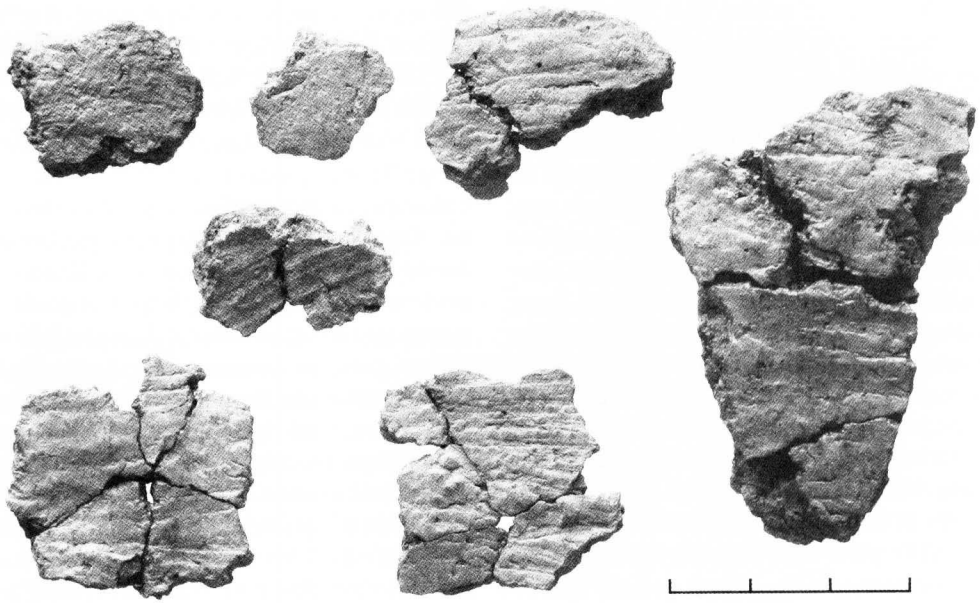

11 pav. Sudotos 2 akmens amžiaus gyvenvietės kultūriniame sluoksnyje rasta ankstyvojo neolito Narviška keramika. *E. Šatavičiaus nuotr.*

Fig. 11. The earliest neolithic ceramic from the Sudota 2nd settlement (Narva culture).

dauguma dirbinių yra labai smulkūs ir gaminti iš nuoskalų (daugelis jų tėra tik iki 1–2 cm dydžio). Be to, žaliavos stygius lėmė dirbinių formas: daugelis jų netipiški, naudoti kitokie jų gamybos būdai, sunkiai identifikuojami.

Didžiąją titnaginio inventoriaus dalį sudarė įvairaus dydžio nuoskalos ir atplaišos (apie 80%), o skeltės bei jų dalys tesiekė tik iki 20%. Skaldytiniai stipriai sunaudoti, telikusios tik kelių centimetrų dydžio šerdys. Gyvenvietėje naudoti tiek dvigaliai, tiek ir vienagaliai (kūginiai, su rankenėle) skaldytiniai. Identifikuota per 150 dirbinių: ginklų kategorijai priskiriami lancetai ir mikrolitiniai ašmenėliai, o darbo įrankiams – gremžtukai, rėžtukai, dirbiniai su skersai retušuotu galu, peiliai, specialios paskirties dirbiniai, dirbinių fragmentai, dirbiniai su retušuotomis įdubomis, kalteliai ir kt. Antrinio apdirbimo atliekoms skirtini mikrorėžtukai ir mikrolitinių ašmenėlių gamybos atliekos (distaliniai-proksimaliniai skelčių galai).

Tyrimų metu XIIb plote rasti ir 43 kitokios akmens rūšies radiniai. Bemaž visi jie skirtini nuoskaloms ir aptikti akmens amžiaus gyvenvietės kultūriniame sluoksnyje – rusvai geltoname smėlyje. Čia aptikta ir šlifavimo plokštė (10 pav.). Šie radiniai tikriausiai priskirtini vėlyvojo mezolito–ankstyvojo neolito Kundos–Narvos kultūros radinių kompleksui.

Apibendrinant būtų galima pasakyti, jog akmens amžiaus gyvenvietės kultūrinis horizontas nėra chronologiškai „švarus". Jame išsiskiria mažiausiai 3 apgyvendinimo etapai: vėlyvasis paleolitas (Driasas III), mezolito–neolito riba (Atlančio pirma pusė) ir vidurinis–vėlyvasis neolitas (IV–III tūkst. pr. Kr. riba – II tūkst. pr. Kr. pirmoji pusė).

Tyrimų metu surasta apie 80 keramikos fragmentų – indų šukių. Absoliuti jų dauguma yra smulkios, iki 1–3 cm^2 dydžio. Apie 1/4 fragmentų – žiesta ir apžiesta keramika su smulkiai ir rupiai grūstu granitu molio masėje. Žiedimas nevienodas, pasitaiko plotų tik su apžiestu paviršiumi. Indų sienelių storis svyruoja tarp 0,6–0,9 cm. Šukės yra rusvai gelsvos ir pilkai rusvos spalvos. Šios indų šukės tipologiškai skirtinos sienelių fragmentams. Teaptiktas tik 1 smulkus pakraštėlio ir 2 rankenėlių fragmentai. Kelios indų šoninių sienelių šukės buvo padengtos rusva ir žalia glazūra. Bemaž visos jos aptiktos aukščiau akmens amžiaus kultūrinio horizonto esančiuose sluoksniuose, kurių didžioji dauguma surasta XIIb plote. Ši keramika datuojama XVIII–XIX a. viduriu.

XIXb plote, apie 160 cm gylyje slūgsojusio perklostyto pilko-rusvai geltono smėlio horizonte aptikta puodo šukė grublėtu paviršiumi, kurios storis – 0,7 cm. Ši šukė tikriausiai pateko iš suardytų pilkapių.

XIIb plote aptikta apie 20 smulkių lipdytinių šukelių su išlikusiu išoriniu paviršiumi. Jų molio masė liesinta smulkiomis augalinėmis priemaišomis, o išorinis paviršius lygus, dažnai su padrikomis brūkšniavimo žymėmis. Šukės rusvos spalvos. Jos aptiktos akmens amžiaus kultūrinio horizonto viršutinėje–vidurinėje dalyje. Ši keramika datuojama pačiu ankstyviausiuoju neolitu (apie 4800–4600 m. pr. Kr.) ir skiriama Narvos kultūrai (11 pav.).

XIIb plote tyrimų metu virš akmens amžiaus kultūrinio sluoknio aptiktas nedidelis pilkapio 1 sampilo fragmentas su akmenų vainiko liekanomis, kurio abiejuose galuose jokių pilkapio griovio-duobės lanko liekanų neaptikta (žr. II pav., p. 322). Pilkapio sampilo P–PR pakraštyje aptiktas *kapas 2*. Jis beveik nesuardytas, yra tik ženklūs perkasimai išilgai kapo perimetro. Kapas tikriausiai įrengtas ant pilkapio pagrindo, virš jo supilant kelių centimetrų storio gelsvo smėlio sluoksnį. Ant šio švaraus smėlio sluoksnio ir aptiktas pats kapas (žr. III pav., p. 323). Kapas degintinis, visos skeleto liekanos ir įkapės tikriausiai buvo sudėtos į medinį plonasienį karstelį, nes kapą dengė ištisinis plonas taisyklingo ištęsto stačiakampio formos medinės organikos sluoksnis. Kapas rastas apie 15–25 cm gylyje, bemaž žemės paviršiuje, tad jo vienalaikiškumo ar nevienalaikiškumo aplinkybių (stratigrafiniu aspektu) su anksčiau surastu „kunigaikštišku" *kapu 1* patvirtinti neįmanoma. Kapas buvo 120x30–40 cm dydžio ir iki 15 cm storio. Degintiniai mirusiojo kauliukai daugiausiai buvo paberti kapo PV dalyje, prisilaikant tam tikros anatominės tvarkos. Degintinių kauliukų surasta nedaug (apie 0,5 litro), jie labai smulkūs, neišraiškingi. Kapo inventoriui priskirtinas siauraašmenis pentinis kirvis, kovos peilis, geležinė diržo sagtis, vienas visiškai sukorodavęs smulkus geležinio dirbinio fragmentas ir keletas smulkių, 0,5 mm storio, beformių grūdintos geležies plokštelių (žr. IV pav., p. 323). Tarp degintinių kauliukų aptiktas smulkus juostinės bronzinės apyrankės fragmentas, bronzinių 2 tordiruotų ir 1 su išplotu lankeliu antkaklių fragmentai bei auksinės tordiruotos antkaklės smulkūs fragmentai (apie 1 cm ilgio). Taip pat aptikta daug smulkių susilydžiusių bronzinių, sidabrinių (?) ir auksinių dirbinių fragmentų: beformių gabaliukų ir šaratų. Dauguma jų aptikti kapo PV dalyje. Sprendžiant pagal pirminę antropologinę analizę, kape palaidotas iki 2 m. amžiaus vaikas, priklausęs Sudotos apylinkių vietinės diduomenės giminei.

Pagal savo konstrukciją ir *kapų 1, 2* radinius pilkapis 1 gali būti datuojamas III a. pačia pabaiga – V a. pradžia. Analogiškai datuojami ir panašūs dirbiniai iš Danijos, Vokietijos, Lenkijos teritorijų.

Tyrimų metu XXa perkasoje surasta ke-

letas stipriai korodavusių kaltinių vinių ar neaiškių geležies gabaliukų. Taip pat čia surastas signetinis žiedas (?) su iškaltais skaičiais priekinėje dalyje. Šie dirbiniai skirtini kaimavietei ir datuotini XVIII–XIX a. viduriu ar kiek vėlesniu laikotarpiu.

SUDOTA ARCHAEOLOGICAL COMPLEX

The Sudota archaeological complex (Švenčionys district) consists of the Stone Age settlement, barrow cemetery and Late Medieval village. In 2004 the total area of 240 m^2 was investigated. Traces of several pits and remains of a damaged barrow construction were found in the cultural layer partly destroyed by the nature.

More than 7000 flint, sandstone and other stone artefacts (microliths, scrapers, burins, borers, cores, etc.) were collected in the Stone Age cultural layer. Several potshards were found as well. The finds were attributable to the Final Palaeolithic (Sviderian), Latest Mesolithic – very Early Neolithic (Kunda–Narva Culture) and Middle-Late Neolithic (Narva Culture) periods.

Above the culture layer of Stone Age settlement there was a partly destroyed barrow No. 1. It was surrounded by a circle of large stones. There was a cremation of a boy at the bottom of the barrow. The burial (No. 2) contained burned iron items: an axe, a knife and a buckle. Also there were found several hundred small fragments of burned bronze and gold adornments such as bracelets, necklets etc. The barrow are datable to the 4th–5th century.

Above the barrow there was a culture layer of former village containing several tens wheel-made potshards and iron finds dated to the 17th–19th century.

II pav. Sudotos archeologinis kompleksas. Tiriama pilkapio 1 pietinė pusė: tamsus sluoksnis – pilkapio pagrindas, stambūs rieduliai – akmenų vainiko liekanos; tolumoje matyti atidengtas „kunigaikštiškas" kapas 2 in situ. *E. Šatavičiaus nuotr.*

Fig. II. Sudota archaeological complex.. Southern part of the barrow No. 1 during excavation: dark layer – a base of the barrow, large stones – a fragment of stones' circle; in the distance "duke's" grave No. 2 is seemed in situ.

III pav. Sudotos archeologinis kompleksas. Pilkapio 1 „kunigaikštiškas“ kapas 2 in situ. *E. Šatavičiaus nuotr.*
Fig. III. Sudota archaeological complex. Barrow No. 1. "duke's" grave No. 2 in situ.

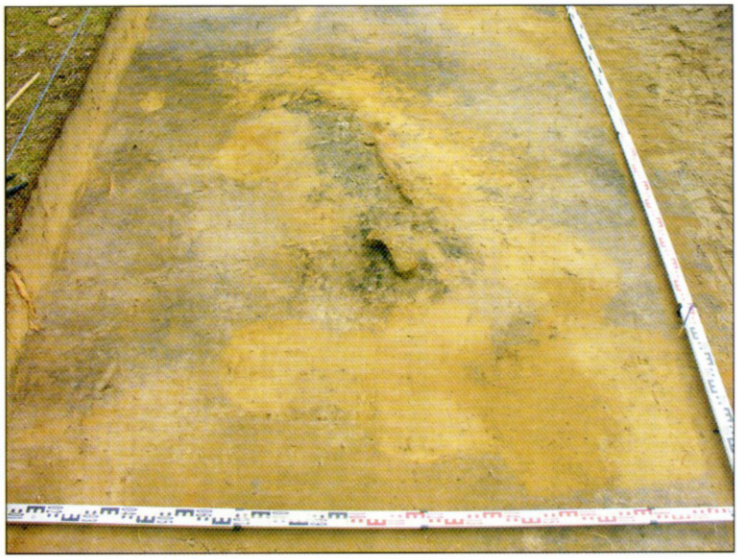

IV pav. Sudotos archeologinis kompleksas. Pilkapyje 1 aptikto „kunigaikštiško“ kapo 2 geležinės įkapės: siauraašmenis pentinis kirvis, sagtis ir peilis. *E. Šatavičiaus nuotr.*

Fig. IV. Sudota archaeological complex. Barrow No. 1. Iron items from "duke's" grave No. 2: an axe with narrow blade, a buckle and a knife.